

ՏՈՒԲԻԱ

Ի ԳՍԳԱԹՆ ԼԵՐԻՆ ԱՐԱՐԱՏԱՅ

Հին կտակարանի պատմութեանց մէջ ծանօթ է ամեն աշակերտաց ալ Տովբիթայ սրտաշարժ պատմութիւնը. որ իր ծերութիւնը, գերութիւնը և կուրութիւնը, և անկէ աւելի իր սրտաբեկ Սննա պառաւը մխիթարելու համար՝ խաւրեց իր մէկ հատիկ կարիճը, Տուբիա, որ երթայ 'ի Ռազաւ՝ Մարաց երկիրը, և հօն իր մէկ բարեկամին քով աւանդ թողած ստակի գումարը առնու և բերէ: Որդւոյն ճամբու ընկեր փնտռելով՝ երկնաւոր մը գտաւ. Ռափայէլ հրեշտակը, իր մէկ ազգականին՝ Ազարիայի կերպարանօք և անուամբ: Ասոնց ճամբորդութիւնն ալ համառօտիւ պատմեն սուրբ Գիրք Տովբիթայ. բայց զիրենք Արարատայ տապանակիր լերին գագաթը հանողն՝ Եշփրոսիկէ Բորդուշա ազնիւ կոմսուհւոյ ազնուագոյն հանձարն և բարեպաշտութիւնն է. որ այրիացեալ իր կոմսէն՝ 'ի յիշատակ սիրոյ նորին և մահուան՝ յօրիներ և նուիրեր է (և քանի մ'ամիս յառաջ նոր հրատարակուած է) Տովբիթ անուամբ երկար ֆերդուած կամ վիպասանութիւն մը, 12 երգ բաժնած և իւր 1000 տուն ութտողեան, իտալական դիւցազներգակ չափերով և յանգերով: Ոչ միայն բանաստեղծութեան և տաղաչափութեան, այլ և պատմութեանց և աշխարհագրութեան հմտութիւն կը ցուցնէ իր քերդուածոյն մէջ. յորում մեր Հայ աշխարհին անունն ալ ըստ դիպաց կրկնելէն զատ՝ իտալացի ներդաշնակ լեզուաւ, (ինչպէս յԱ երգն, տուն ԾԹ)¹, հանձարեր է զՏուբի իր մարդահրեշտակ առաջնորդովը հանել Արարատայ գագաթն ալ, նկարագրել տեղւոյն վայրենի կերպարանքը, կողապատառ

ահաւոր վիհը, և կարծեցընել զտապանը հօն պահուած հրեշտակաց զգուշութիւն, որով այն քարի և սառի սահմաններն ալ 'ի դրախտ կը փոխէ:

Ի հարկէ մենք բանաստեղծութենէ վեր՝ մեր հայրենեաց յիշատակին համար՝ արձակ և աշխարհաբառ թարգմանեցինք այս քանի մը տուները (ԻԸ-ԽԲ, Ժ երգոյն). այլ անկէ աւելի 'ի ցոյց գեղեցիկ զգացման և մտածման հեղինակին, կամ մանաւանդ այն կրթութեան՝ որ կըրնայ այսպէս մխիթարել զայրիկին մ'ալ՝ իւր իսկ յատուկ գերօրինակ անմարմին ծննդօք:

«Մինչդեռ (մայրն Սննա) կու լայ և կ'ողբայ զորդին, չտեսնելով զնա իր քով, թէպէտ միշտ անոր ձայնը կը լսէ և կը դիտէ, նա արդէն Արարատայ աստուածային փայլմանց մէջ է:

Աստուծոյ գահուն քով հսկող հրեշտակին հետ՝ Տուբիա դէպ 'ի վեր լեռը կ'ենէ, ինչպէս երբեմն հեզն Մովսէս մինակուկ ամպոց և փայլատականց մէջ. կամ ինչպէս Քորեբայ առապար գագաթանը վրայ, ոչ 'ի մէջ փայլականց և մրըրկաց, այլ անուշ հովու ձայնի մէջ կը լսէր մենաւոր թեզբացին (Եղիա) Յաւիտենականին անցնիլը: Կ'ենէ դէպ 'ի վեր լեռը, այնպիսի լուծեանց մէջ որ ամենէն յուզեալ հոգիներն ալ կըրնային հանդարտեցընել:

Այն բարձրաբերձ և դեռ անոտնակոխ լեռնագագաթանց վրայ՝ աստուածային ոտից մրրկազայր հետքն կայ. գերագոյն վսեմութեամբ՝ ձմեռն, լուծիւն, արհաւիրք, յաւերժական ամաշուծիւն՝ հօն կը դադրի. կը ստեղծէ, կը դատէ, հօն գաղտնապէս կը տալաւորէ Աստուած իր փառքը: Հեռուանց՝ վախճալով կը հաւատայ անոր մարդ, որ Աստուծոյ դիմաց փոշի և ստուեր մ'է, այլ յաւիտենականութեան դիրկը իրեն բաց կը տեսնէ:

Ահաւասիկ Արարատ. որպէս թէ յերկնից յերևան գար Սրբոյն սրբոց խորշ խորշ վերարկուն, միգամած և փայլակնացայտ, ձիւնապատ գագա-

1 Un duce furibondo,
Che di noi parte verso Armene vette
Volge a occidente, altri al mattin secondo
A Ninive son tratti, ecc.

Թունքն կը պայծառանան և կարմրանան՝ երբ արեգակն, աչքն Աստուծոյ, նայի անոնց վրայ։ Իսկ երկու ուղեկիցքն դողդոջուն ձեռուքնին վեր կ'ամբառնան, ուր որ՝ երկնաւոր երգովք՝ երկրորդ սկիզբ մ'ունեցան բնակիչք երկրիս։

Մտաց պատգամաւոր խօսքերով կ'ըսէ Տուբիա. « Գիտեա, հօս հրեշտակք կը բնակին, և արևէն պայծառ ճառագայթներով կը շրջապատեն աշխարհակեցոյց տապանը, որոնց դէմ չեն կրնար ազդել ամենայն փնապ ժամանակաց։ Ո՛ր էր թէ կարենայի համբուրել այն լուսազարդ լաստափայտը՝ ուր ընդունեցաւ Նոյ երկրիս խաղաղութեան աւետարեւր աղանձեակը »։

Պատասխանեց ընկերն. « Հիւրք թեւաւորք վերնաբնակ նահատակք Աստուծոյ՝ կու գան հօս 'ի վայր պահպանելու զտաճարս և զթագաւորութիւնս. և եղբայրաբար պայծառ փետուրներով զքեզ ալ կը պատեն. սրբազան և յաւիտենական ձայներով՝ սրտիդ մէջ կ'երգեն իրենց նուագները. որոց լսելով՝ դու անոնց հետ սիրով կը կապուիս. անոնց հետ ալ պիտի ունենաս թէ նուագ թէ պսակ »։ Յետոյ աւելցուց, թէ « Երկիրս առաքինութեան ասպարէզ է »։

Տես մայրը իր որդեկաց քով. երախային կաթ կու տայ, մէկալները կը գրկէ, կը կանչէ, հեռացողը կը փնտռէ, և ապերախտն ալ իր ծոցը կը դարձնէ։ Այսպէս կ'ընէ Աստուած ալ իր որդւոց համար։ — Այս ըսելուն ատեն կարծես թէ երկրպագութիւն կ'ընէ Աստուծոյ՝ այն ժամուն, յորում հօն արգիլեց զշուրերը յարարածոց, դադրեցուց շանթիքն ու փոթորիկը, և նորէն վառեց արևուն պսակները։ Յետոյ նա յեցաւ լերան վեհափառ գագաթան և լուսաթաղանթ ամպոյն վրայ։

Այսպէս մօրենեաց մէջ կը կանգնի բարձրածայր նոճին. կամ այսպէս տընկոց մէջ զարմաւենին տեսաւ Նեփթաղիմացի պատանին (Տուբիա) տանը քով, երբ հանգիպեցաւ իր կուրացեալ

սիրելի հօրը։ Հոսանք ջրոց կը խոխոջեն զառիվայրէն, և անտառաց մէջ կարկաջեն. արձագանգով կը հնչեն խորունկ ձորերն և վայրենի գիհիներով և փշուտ թուփերով ծածկեալ լեռնադաշտակք։

Ժայռից միջէն երկճիւղ կ'ամբառնայ լերան վերնագագաթն, որ կարծես թէ մէկ մը մօտենայ մէկ մը հեռանայ. հրաբլիթի և գետնաժաժի զօրութեամբ ելած կը ցրցուին մըթնագոյն զանգուածներ, և դիմացինն ընդարձակ խոռոչ մը կը պատուեն. ուր վագերց և գայլոց ունալուն հետ՝ ահաւոր և հեռաւոր որոտմունք մը կը տիրէ, ապառաժներ և լեռնանման սառեր գլորելով, քարաժայռից վրայ խորտակուած ջրոց խառնաձայն մօրնչման հետ։

Անդնդագետ կը կոչուի սա. և միայն անգղ և ագռաւ կը կրկրուան հօն և անկէ վեր. չորս կողմը գերեզմանի պէս պատած և դոցուած կ'երևի՝ դեռ կրակէն և ծրխէ նոր դուրս ելած ժայռերով. կը փրփրան ալիքն և վըհին մէջ սեւ սեւ կը թափին։ Ճանապարհորդք այն հեղեղաց կերկերաձայն շառաչմանց մէջ՝ վեր ցրցուեալ ժայռից վրայէն իբրև ձիւնեղէն կամըրջաց վրայ՝ հաստատուն ծովէ մը կ'անցնին։

Ծով սաստկաշառաչ, զոր Ամենակալն դադրեցուց լերան կողից վրայ. ալիք ալեաց վրայ դիզուած կը մնան, սպասելով Աստուծոյ կենդանւոյ բարկութեան և վրիժուց դատաստանին, երբ ամենայն հասակք, ազգք և լեզուք իրենց գերեզմաններէն ելնեն։ Բայց մեր պանդուխտքն յերկինք նայելով՝ կը կոխեն լերան գլուխները, ծծելով ընդարձակածաւալ նուրբ օդը. և այն վերին հաստատութեանց մօտ հոգինին խաղաղութիւն կը զգայ։

Թեթեւ կը ծագէ եօթնագոյն աղեղակն ամպոց մէջէն, որք ծածկեցին (որպէս զի բթամիտ մարդիկ չպաշտեն) զնաւը, որ կը կրէր 'ի ծոցին երկնից պահուած սերունդ մը 'ի մարդկային ցաւոց. եթէ ոսկեղէն փէշ մը շարժի՝ կարծես թէ ամպէն կը ցատքըտեն հազարաւոր արեգականց ոսկեղէն ճառա

դայթներ: Ոչ դք կըրնայ ճառագայթաւէտ արեգական մը նայիլ. ոչ դք լերան վրայ ֆերովբէին երեսը նայիլ:

« Ո՞վ է որ առաջնորդի պէս առաջ կու գայ, և ծածուկ կը ծիծաղի, կ'ըսեն, ինչպէս որ ֆրովբէից կը վայլէ ծիծաղիլ »: Բայց համարձակ ճամբայ կը բանայ արքայութեան որդւոց Հրեշտակն, որ մարդկեղէն քողով ծածկած է աստուածային ճառագայթներ, և իր ընկերին երեսաց վրայ ալ ուրախութիւն կը սփռէ: Սիրոյ ովսաններ կը լսեն սուրբ պանդուխտքն. պատանին կը կարծէ երազել փառք մը՝ որ ամեն մարդկային ուրախութիւններէ վեր է:

Բայց երկնից զուարթարար երգոյն՝ մարդս երկայն չի դիմանար: Ե՛կ, կ'ըսէ Ազարիա. և կը թողուն աստուածային ոտից ներքեւ ծլած խոտերն ու ծաղկընէրը. ուր որ ամենայն ինչ կը ծիծաղի, և ցաւք կ'անուշան: Այսպէս եթէ Աստուծոյ աչքն դառնայ աշխարհիս վրայ՝ եղևնեաց շքեղ գլխոց վրայ կ'իջնէ գուշակաձայն հողմն, և արևուն ճառագայթներովը ծիրանապարդեալ յերևան կու գայ ամպապսակ լեռն:

Հուսոյ գոյներն և ցովմունքն կը մարմըրին. երգոց ձայներն կը հեռանան պատանւոյն ճամբէն, որ երջանիկ կը համարէր զինքն՝ ի մէջ ընտրելոցն Աստուծոյ մնալ այն լեռնային սուրբ տաղաւարին մէջ. աստղերն կը շողշողան երկընքէն, ինչպէս որ իր քով ամպոց միջէն հրեշտակք բարեկամաբար իրեն փայլեցին. և կը ցաւի որ հայրն ալ չգտնուեցաւ իրեն հետ այն երկնապարիկ գընդից մէջ:

ՏԻՐԱՅՈՒ ՀԱՄԲԱՐՁՈՒՄ

Մեր ազգին մէջ շատ մեծ հանճարներ անծանօթ մնացեր են առանց լաւ մշակուելու, իրենց ձեռք տուող մը շունենալնուն համար: Ասոնցմէ մէկն է Տիրացու Համբարձումն, որուն անունը շատերը լսած կ'ըլլան, շատերն ալ տեսած են զինքը. բայց յըբան աւելի անուանի կ'ըլլար, թէ որ պզտիկուց իրեն ձեռնտու բարերար մը ունեցած ըլլար: Քանովա գեղացիի մը զաւակ էր իտալացի, մեր դարուն մէջ. մեծատուն մը տեսնելով աս տղուն կաւէ ու փայտէ շինած խաղալիկները, առաւ զինքը արձանագործութեան դպրոց մը դրաւ. ասանկով Քանովան եղաւ մեր ատենի արձանագործներուն ամենէն երևելին, ու այսօր գեղարուեստից ճարտարները կը զմայլին իր շինած արձաններուն վրայ: Իր ծնած գեղը փօսանեոյ ուխտատեղւոյ մը պէս եղած է, ուր հեռու աշխարհներէ ալ շատերը կու գան տեսնելու իր ճարտարապետած եկեղեցին, որուն մէջի արձաններն ու զարդերը դեռ չիւմընցուցած վախճանեցաւ: Թէ որ այն բարերար մեծատունն եղած չըլլար, Քանովան գեղացի կը մնար, իր մեծ հանճարն ալ չէր պայծառանար:

Տիրացու Համբարձումին ունեցած երաժշտական հանճարն ալ՝ ասանկով յայտնի եղաւ, ու աւելի ալ կը յայտնուէր, թէ որ իր առջի հասակը մինչև ցերիտասարդութիւն առանց կրթութեան անցուցած չըլլար: Իր հայրը՝ որ Խարբերդցի Սարգիս կ'ըսուէր, Խարբերդին Միւսէլիմին հարստահարութենէն փախչելով՝ եկեր է ի Պօլիս կնոջմովը, ու հոն ունեցեր է որդի, Տիրացու Համբարձումը: Ասոր ծնած տարին ճիշդ չի գիտցուիր, բայց 1768ին ատենները կ'իյնայ. վասն զի 1839ին վախճանած ատենը 71 տարուան է եղեր:

Երբոր մեծցաւ, հայրը զինքը դեռձակի մը քով դրաւ. տղան առաջ գնաց արուեստին մէջ. ան միջոցին դրադրութիւն ալ կ'ընէր մեծարոյ Պարոն Գրի-